

Анжеліка КУРЧАТОВА,

orcid.org/0000-0002-5498-9323

доктор філософії в галузі освіти,

старший викладач кафедри дошкільної освіти

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

(Миколаїв, Україна) *kurchat67@gmail.com*

ТЕХНІКА СПІЛКУВАННЯ ДОРΟΣЛИХ ІЗ ДИТИНОЮ: СИТУАЦІЇ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

У статті обґрунтовано доцільність використання ситуації морального вибору як техніки спілкування дорослих із дитиною. Проведено теоретичний аналіз досліджень із цієї проблеми. Наведено визначення поняття «ситуація морального вибору». Надано практичні поради на щодень та пам'ятку щодо морально-етичного виховання дітей, які стануть у нагоді педагогам і батькам.

Неабияке значення для формування моральних рис у дітей має створення умов для взаємозв'язку між їхньою моральною свідомістю та моральною поведінкою, вправлення дитини в моральних вчинках. Із цією метою доцільно ставити його в ситуацію морального вибору, коли він має сам вирішити, як йому чинити. Особливо варто наголосити на важливій ролі прикладу дорослого. Норма, яку він тільки декларує, сам її не дотримуючись, ніколи не впливатиме на реальну поведінку дитини. Вона зрозуміє, що моральні норми можна порушувати.

Щоб збагатити досвід морального вибору дітей, необхідно постійно наповнювати їхнє повсякдення різноманітними конкретними проблемними ситуаціями морального змісту, тобто реальними і близькими дітям. Однак наявність проблемної ситуації ще не гарантує того, що малюк здійснить позитивний вибір і взагалі виявить активність в її осягненні. У таких випадках дорослий має допомогти дитині помітити проблему, проаналізувати ситуацію, прийняти рішення, реалізувати його конкретним вчинком, оцінити свої дії та їхні наслідки. Організуючи таке спілкування, варто пам'ятати, що на одні й ті самі слова діти можуть реагувати по-різному. Одному малюкові досить натяку на проблему, щоб він почав її вирішувати, другому доведеться підказувати можливе рішення, спрямовувати на виконання конкретних дій, стимулювати до здійснення правильного вибору.

Безперечно, неможливо передбачити зміст всіх ситуацій, в які може потрапити дитина, а тим більше спрогнозувати порядок і зміст педагогічних дій. Лише непохитна позиція дорослого щодо виконання дитиною моральних вимог та безумовна і щира любов до своїх вихованців завжди підкажуть потрібні слова і допоможуть дітям вибрати правильний шлях.

Ключові слова: ситуації морального вибору, морально-етичне виховання, поведінка, техніка спілкування, дошкільники.

Anzhelica KURCHATOVA,

orcid.org/0000-0002-5498-9323

Doctor of Philosophy in Education,

Senior Lecturer at the Department of Preschool Education

V. O. Sukhomlinskyi National University of Mykolaiv

(Mykolaiv, Ukraine) *kurchat67@gmail.com*

TECHNIQUES OF COMMUNICATION BETWEEN ADULTS AND THE CHILD: SITUATIONS OF MORAL CHOICE

The article proves the appropriateness of using the situation of moral choice as a technique of communication between adults and child. A theoretical analysis of research on this problem is carried out. Definition of the concept of "moral choice situation" is given. Provided practical instructions for the day and the memory of the moral and ethical education of children, which will be useful to teachers and parents.

Of great importance for the formation of moral values in children is the creation of conditions for interconnection between their moral awareness and moral behavior; correcting the child's moral behavior. For this purpose, it is advisable to put him or her in a situation of moral choice, where he or she can decide for himself or herself how to behave. It is especially worth mentioning the important role of the adult's example. The norm, which he only declares, without being committed to it, will never affect the actual behavior of the child. She understands that moral standards can be broken.

In order to increase the experience of children's moral choice, it is necessary to constantly superimpose their experiences with various concrete problematic situations of moral character, i.e. real and close to the children. However, the presence of a problematic situation does not guarantee that the child will make a positive choice and in general will

be active in its implementation. In such cases, the adult should help the child remember the problem, analyze the situation, take a decision, implement the situation, take a decision, implement it with a concrete action, and evaluate his or her actions and their consequences. When organizing such a discussion, you should keep in mind that children may react differently to the same words. One kid has enough hint of a problem, so he began to solve it, the other will have to predict a possible solution, encourage them to perform specific actions, encourage them to make the right choice.

Certainly, it is impossible to predict the nature of all situations in which the child may be involved, and even more impossible to predict the order and nature of pedagogical actions. Only a non-negligent position of the adult on the implementation of the moral standards of the child and mad and sincere love for their students will always show the necessary words and help children turn the right way.

Key words: situations of moral choice, moral and ethical education, behavior, communication techniques, pre-school children.

Постановка проблеми. Моральне виховання дошкільнят здійснюється в різноманітних сферах їхнього життя та діяльності. Дитина відчуває моральний вплив у родині, у колі однолітків, на вулиці. Часто він не буває адекватним вимогам моралі. Як відомо, дошкільний вік відрізняється підвищеною сприйнятливостю до соціальних впливів. Дитина, прийшовши в цей світ, вибирає в себе все людське: способи спілкування, поведінки, ставлення, використовуючи для цього власні спостереження, емпіричні висновки та умовиводи, наслідування дорослим. Для формування будь-якої моральної якості важливо, щоб вона відбувалася усвідомлено. Тому потрібні знання, на базі яких у дитини формуватимуться уявлення про сутність моральної якості, про її необхідність та про переваги оволодіння нею. У дитини має з'явитися бажання опанувати моральною якістю, тобто щоб виникли мотиви для набуття відповідної моральної якості. Неабияке значення для формування моральних рис у дітей дошкільного віку має створення умов для взаємозв'язку між їхньою моральною свідомістю та моральною поведінкою, вправління дитини в моральних вчинках. З цією метою доцільно ставити її в ситуацію морального вибору, коли вона має сам вирішити, як чинити. Приклад дорослого відіграє важливу роль. Норма, яку він тільки демонструє, сам її не дотримуючись, ніколи не впливатиме на реальну поведінку дитини. Вона зрозуміє, що моральні норми можна порушувати. У повсякденному житті дитині постійно доводиться стикатися із ситуаціями морального вибору, здійснювати його набагато частіше, ніж може здатися на перший погляд. Поділитися іграшкою з другом чи гратися самому? Допомогти бабусі на кухні чи погратись в м'яч? Відібрати чи попросити лопатку в однолітка? Було б помилкою вважати, що цілком самостійний вибір не по силі дитині дошкільного віку. Спочатку, звичайно, на вибір дитини впливають значною мірою дорослі – батьки, знайомі або вихователі, але згодом дитина стикається з необхідністю

робити самостійний вибір, і ми маємо її до цього підготувати за допомогою особистої поведінки, мовних впливів та спілкування з дитиною.

Таким чином, спілкування, побудоване на діалогічних засадах, характеризується рівністю позицій учасників спілкування і передбачає наявність двох активних суб'єктів: дитини, котра виступає як активний учасник спілкування, та батьків, які ініціюють та активізують процес спілкування. За таких умов створюється середовище, що сприяє розвитку здібностей дитини, самореалізації її особистісного потенціалу; забезпечує їй психологічний комфорт, створює в неї відчуття захищеності і водночас відкритості світу. При цьому в процесі спілкування спостерігається взаємний вплив партнерів, прийняття один одного, взаємопроникнення в почуття і переживання, прагнення до співучасті, готовність стати на позицію іншої сторони, досягнути порозуміння.

Аналіз досліджень. Проблема морального вибору давно й активно вивчалася багатьма дослідниками. За кордоном її досліджували такі вчені, як Ж.-П. Сартр, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг, І. Бек, І. Булак та ін. Моральний вибір вивчають в основному вчені-етики (В. Бакштановський, А. Гусейнов та ін.), психологами (В. Ілюшин, Б. Николаїчев і ін.). У вітчизняній психології теоретичні проблеми морального розвитку розглядаються в руслі ідей теорії діяльності (Л. Божович, О. Леонтьєв, Д. Ельконін та ін.). Моральний розвиток традиційно пов'язаний із розвитком особистості і розглядається в контексті таких проблем, як становлення якостей особистості, засвоєння моральних норм і правил поведінки, роль етичних ідеалів, зразків у вихованні.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та перевірити ефективність застосування ситуації морального вибору як техніки спілкування дорослих із дитиною.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних досліджень із проблеми (С. Анісімова, В. Бакштановського, О. Дробницького, А. Гусейнова, О. Титаренка та ін.) дав змогу встановити,

що моральний вибір – це акт поведінки особистості, який за своєю сутністю є складним етико-психологічним процесом. У ньому послідовно змінюють один одного такі компоненти: моральні потреби, мотиви, наміри, власне вчинок, його результат та оцінка (в тому числі самооцінка). Самооцінка завершує вибір і активізує перші компоненти (моральні потреби) акту вибору в наступній ситуації. Така циклічність забезпечує розвиток всіх компонентів морального вибору.

Учені-дослідники визначають моральний вибір як «акт цілеспрямованої і доцільної діяльності» (В. Бакштановський), як «цілісну якість особистості, що справляє значний вплив на розвиток особистості в цілому» (В. Зайцев), як «найважливіший показник етичної вихованості учнів» (Д. Грішин) (Бондырева, Колесов, 2006: 128).

Однією з умов морального вибору є варіативність поведінки, тобто наявність діапазону об'єктивних можливостей порівнювати і надавати перевагу певним вчинкам, а також свідомо визначати сенс свого життя, тобто мати суб'єктивну здатність вибирати.

І. С. Булах вказує на значну роль совісті в морально-духовному розвитку особистості взагалі та становленні її морально-духовної самосвідомості. Це духовне осягнення особистістю з позиції моральної самооцінки цілісності власних життєвих звершень. Совість, констатує вчена, є автономною духовною інстанцією, яка керується власними інтимними підставами, даючи змогу особистості оцінювати реальні умови дотримання загальних норм моралі в ситуаціях конфлікту. Вона «є потаємною, внутрішньо прихованою здатністю особистості. Голос сумління постає як таїна людської душі, що мало піддається гучному озвученню, він заявляється у самих глибинах ества – у самоті, скеровуючи дії і вчинки «Я» особистості» (Булах, 2003: 155). Незважаючи на широкий спектр розроблених науковцями проблем взаємодії особистості з ситуацією (Л. Анциферова, Л. Бурлачук, Н. Чепелева, К. Грауман, К. Левін, Д. Магнуссон та ін.) дотепер не існує загальноприйнятої теорії ситуації, чітко визначених критеріїв поняття «ситуація морального вибору».

Ситуація морального вибору – це така ситуація, яка містить протиріччя між двома взаємовиключними рішеннями або діями. Людина в подібних ситуаціях має прийняти альтернативне рішення про своє ставлення до моральних або аморальних фактів і про свою поведінку.

Щоб ефективно використовувати ситуації морального вибору у вихованні і розвитку, потрібно знати типи морально-етичних проблем,

що порушуються в них. Морально-етичні проблеми можуть бути спрямовані на пізнання широких світоглядно-етичних явищ, понять (людина і природа, людина і суспільство, мистецтво і життя, краса і добро, сенс життя та ін.), пізнання стосунків і поведінки людей, власних моральних якостей. Проблеми можуть бути пов'язані з вибором поведінки і прийняття морального рішення, прийняттям рішення в конкретній ситуації, можуть вимагати пояснення морального явища.

У ситуації морального вибору особі необхідно виробити такі важливі оцінні дії, як:

- пояснити моральну ситуацію;
- дати критичну оцінку поведінки інших людей;
- здійснити вибір своєї поведінки;
- дати критичну оцінку свого рішення, прийнятого в ситуації морального вибору (Богач, 2013: 43).

До уваги батьків, якщо у Вас дитина трьох років.

Не висувайте надмірних вимог (завжди орієнтуйтеся на вікові можливості і стан здоров'я дитини) та не зловживайте заборонами! Достатньою мірою реалізуйте розумні бажання дитини – їй потрібно: а) пізнавати довкілля; б) розвивати навички самообслуговування; в) визначати власні сили і здібності. Скеруйте ініціативу і самостійність дитини у продуктивне русло – знайдіть їй цікаве і корисне заняття. Не ставьте на шлях прямої боротьби з упертістю дитячою, щоб не загострювати на цьому увагу самої дитини (це сприятиме формуванню ворожості у взаєминах). Створюйте дитині такі ситуації, в яких би вона сама змогла пересвідчитися, що її домагання марні. У бесідах із дитиною ведіть розмову спокійно. Не поспішайте реагувати на примхи дитини. Вона має звикати до певного порядку речей і поважати ваш авторитет. Дозвольте дитині самій робити вибір: не нав'язуйте їй одну свою пропозицію (сукню, їжу, іграшку, гру тощо), а пропонуйте на вибір кілька (наприклад: «Що б ти хотіла сьогодні їсти на сніданок: кашу чи картопляне пюре?» або «В якому з цих платтячок ти б хотіла сьогодні піти до дитячого садочка?»). Тоді це буде саме її вибір і не буде причини для конфлікту. Привчайте дитину до керування собою на основі сприймання й усвідомлення актів своєї поведінки та її наслідків. Покажіть власний приклад шанобливої і культурної поведінки. Не доводьте взаємини з дитиною до такого конфлікту, коли кожній зі сторін важко стримувати негативні емоції. Пам'ятайте, що Ви мудріші і досвідченіші в житті, ніж діти, що Ви любите свою дитину. Це має бути в основі Вашої моделі батьківської

поведінки. Стимулюйте найкращі наміри дитини, підтримуйте її високу самооцінку.

До уваги батьків, якщо у Вас дитина шести (семи) років.

Сприяйте розширенню форм спілкування з дитиною, розвитку її потреби в діалогічному спілкуванні на правах партнерів. Прагніть до встановлення довірливих стосунків, але не будьте в цьому нав'язливими – знаходьте потрібні слова і вдалих для цього час і настрої дитини. Створюйте умови для розширення словникового запасу – більше спілкуйтеся, обговорюйте побачене, прочитане, почуте. Спостерігайте за мовою і вимовою дитини (вживанням слів-паразитів і брутальних слів; правильністю наголосів. Сприяйте адекватному прояву емоцій: пояснюйте, якщо дитина не знає, як поводитися в ситуаціях горя і радості; будьте самі щирими у прояві емоцій у подібних ситуаціях. Допмагайте дитині підготуватися до школи: навчайте її письма, грамоти, рахування; тренуйте пальчики (спеціальними вправами, привчанням до тривалих і правильних маніпуляцій олівцем і ручкою); дотриманню правил поведінки в різних ситуаціях. Сприяйте розвитку самостійності дитини: дозволяйте їй самій доводити справу до кінця, навіть якщо в неї це ще не дуже вправно виходить. Вселяйте віру в дитину, в її здібності та можливості (Піроженко, Ладивір, Карасьова та ін., 2014: 139).

Сучасні наукові дослідження розвитку духовно-моральної сфери особистості виявили, що процес її формування має соціальну зумовленість, а тому залежить від правил та установок, прийнятих у цьому суспільстві. Водночас духовно-моральне виховання залежить від моральних установок, норм, традицій виховання в конкретній сім'ї, родині, закладі дошкільної освіти. Необхідно зазначити, що в сучасних сім'ях відбулися значні зрушення. Так, педагоги та психологи зазначають, що соціоцентрична модель сімейних стосунків змінилася на так звані людиноцентричну та дітоцентричну моделі. В той же час у частини сучасних батьків спостерігається повна неухважність до проблем духовно-морального та соціально-морального розвитку дитини. Це, на нашу думку, можна пояснити їхньою надзайнятністю, забезпеченням насамперед матеріальних благ для сім'ї (Заболоцька, 2013: 55).

Американським психологом А. Адлером запропоновані техніки морально-етичного виховання дітей мають практичні поради на щодень і можуть стати у нагоді педагогам і батькам.

Констатуючий опис. Дорослий пояснює дитині, що може статися, якщо вона здійснить певний намір.

Наприклад: «Коли ти кинеш іграшку у вікно, воно може розбитися і звідти подме холодний вітер. Тоді всім дітям і тобі самому буде холодно й незатишно».

Відтворення дій. Дорослий повторює дії дитини.

Наприклад, дитина поклала ноги на стіл. Звичайно, вона зверне увагу на це і зробить зауваження дорослому. Таким чином, вона проаналізує і свій вчинок, зрозуміє, чому так не варто робити.

Метод переконання. Дорослий переконливо пояснює дитині, як вона поводить у певній ситуації.

Наприклад: «Якщо ти попросиш у Сашка вибачення, він товаришуватиме з тобою».

Правдиві й відкриті відповіді. Дорослий правдиво відповідає на запитання дитини.

Наприклад, вона запитує: «Звідки беруться діти?». Не варто заводити розповідь про лелеку або капусту, краще чесно відповісти: «Дитину народжує мати, а до цього маля перебуває в маминому животі». Дорослі мають знати, що чесність у ставленні до дитини зумовлює згодом правдиве ставлення до них самих.

Техніка нескінченних уточнень. Дорослий уточнює запитання поставлене дитиною. Це своєрідне «напускання туману», тобто якщо на це запитання важко відповісти, можна уточнити, яку саме відповідь хоче почути дитина.

Наприклад, дитина запитує: «Звідки береться дощ?». А ви в неї запитуете: «А навіщо тобі це знати?». Дитина відповідає, що їй просто цікаво, а ви знову ставите запитання: «А як ти гадаєш, звідки береться дощ?» і т.д.

Прямі й пробні запитання. Ця техніка дуже корисна. Адже в менталітеті українців є звичка завжди помічати недоліки у власних дітей і добрі риси – в чужих. Внаслідок цього породжується неправильне запитання: «Чому ти так зробив?». Але дитина не може відповісти на нього, бо й дорослому це не завжди по силі. Тому правильніше було б запитати: «Як сталося, що ти так вчинив?» або «Що спонукало тебе до цього вчинку?».

Перемовини. Дорослий проводить із дитиною перемовини, шукаючи альтернативні способи розв'язання завдань. Досить ефективним методом є «контракт», який передбачає чітко визначені вимоги, які дорослий обговорює з дитиною, а потім контролює їх дотримання.

Наприклад, дитина про щось просить. У такому разі перед нею ставлять низку вимог: вона має прибрати, бути ввічливою. І тільки за дотримання цих вимог дитина зможе отримати бажане.

Методика «Пошепки». Цю техніку часто застосовують самі діти в сюжетно-рольових іграх.

Одна дитина шепоче іншій, що та має казати відповідно до ролі, що виконує. Тобто це своєрідне суфлерство.

Наприклад, можна з дитиною порозмовляти на тему «Сім'я» або «Дитячий садочок», коли вона говорить за себе голосно, а дорослий за вихователя – тихенько, підказуючи їй так, що вона має говорити за вихователем.

Якщо постійно регламентувати й контролювати поведінку дитини, вказувати їй, як поводитися, вирішувати за неї, що добре, а що погано, можна розвинути в малюка невпевненість, боязкість, пасивність або моральний формалізм (вже 5–6-річна дитина в присутності дорослих дотримується прийнятих правил поведінки, знає їх і безпомилково називає, а, лишившись наодинці, без контролю, здійснює вчинки, які аж ніяк не можна назвати гарними). Помилковою буде і протилежна позиція: надати дитині цілковиту свободу дій і залишити поза увагою моральний аспект її вчинків. Адже вона ще не здатна досягнути самотужки межі морально припустимого і не може дотримуватися вимог, які їй фактично не відомі. До того ж вседозволеність, як і надмірна регламентація, можуть призводити до розвитку в дитини невпевненості у власних силах, неадекватної самооцінки. Дорослим слід, визнавши право дитини на самостійний моральний вибір, водночас установити для неї стійку систему вимог та обмежень (йдеться про моральні норми та правила поведінки, яких дітям треба дотримуватись у своїх діях). Важливо пам'ятати, що моральний вибір – це не лише конкретний вчинок (певні дії), а й складний моральний процес.

Здійснювати виховний вплив слід одночасно в двох паралельних напрямках. Перший умовно назвемо: збагачення морального досвіду дитини. Головна його мета – допомогти дітям якомога глибше пізнати зміст і значення моральних вимог – норм і правил поведінки – і в такий спосіб встановити для себе межі дозволеного.

Тут можна використовувати цілий комплекс: роботу з наочністю (сюжетними картинками, ілюстраціями, фотознімками тощо); читання усної народної творчості творів дитячої літератури; розв'язання морально-етичних завдань, розігрування ситуацій морального вибору; складання дітьми творчих розповідей; проведення бесід, ігор.

Не забувайте після кожного такого заходу поговорити з дитиною, що саме вона винесла з цього, чому саме так вчинив казковий герой, а щоб було, якби він вчинив інакше. Розбирайте як погані, так і добрі вчинки, апелюючи до життєвого досвіду дитини, звертаючи її увагу на

моменти, коли їй було сумно (якщо вчинила неправильно), або, навпаки, дуже добре (бо вчинила правильно). Спонукайте дитину допомагати іншим, виявляти турботу про молодших, хворих чи засмучених, виготовляйте подарунки, святкові привітання-сюрпризи тощо. Таким чином, діти не лише здобувають знання про моральні норми та обов'язковість їх дотримання – їхній емоційний світ збагачується новими почуттями та переживаннями морального змісту.

Другий напрям виховного впливу – збагачення досвіду поведінки дитини в конкретних ситуаціях морального вибору. Його завдання – об'єднати окремі здобутки морального досвіду дошкільника в реальні моральні вчинки в конкретних життєвих ситуаціях вибору. Основний спосіб виконання цього завдання – створення ситуацій морального вибору. І незалежно від того, чи відповідає вчинок дитини в таких ситуаціях моральним нормам, чи, навпаки, суперечить їм, у самому факті його здійснення присутній виховний потенціал (Фляк, 2003: 92).

Пам'ятка для батьків. Із раннього віку привчайте дитину до усталених норм поведінки. У своїх вимогах будьте послідовними і спокійними. Висувайте до дитини вимоги, посилені її за віком і рівнем розвитку. Переконайтеся в тому, що вона правильно вас зрозуміла. Запам'ятайте: що тихіше ви будете говорити, то уважніше вас слухатимуть! Тому не підвищуйте голосу на дитину. Розмовляйте одне з одним лагідно. Не вживайте брутальних, лайливих слів. Не «сюсюкайте» з дитиною, а спілкуйтеся літературною мовою. Обов'язково дотримуйтеся етикету в стосунках і поведінці самі й навчайте цьому. Не забувайте вітатися, ввічливо звертатися, дякувати, робити компліменти; намагайтеся бути акуратними в побуті, дотримуватись санітарно-гігієнічних норм, правильно поводитися за столом тощо. Обов'язково грайте зі своєю дитиною, для дошкільного віку це має бути провідним видом вашої спільної діяльності. Під час гри дитина не лише задовольняє свої потреби в рухливості, а й засвоює нові знання, соціальні вимоги й норми. У старшому віці спільна гра зближує, поліпшує загальний мікроклімат сім'ї, розвиває творчість і рівень життєвої компетентності. Навчайте дитину адекватного прояву почуттів, її емоції мають відповідати настрою та конкретній ситуації. Поважайте свою дитину, її почуття, інтереси, потреби. Не принижуйте її, намагайтеся підтримувати довірливі стосунки, за яких в неї не буде від вас секретів. Намагайтеся зрозуміти і підтримувати дитину. Розвивайте в собі та своїх дітях почуття гумору. Воно сприятиме створенню загальної

позитивної атмосфери в сімейних стосунках, полегшить спілкування, допоможе сформуватися оптимістичному ставленню до життя та його проблем (Кошелівська, 2002: 19).

Виходячи з вищезазначеного, можна ще раз наголосити на тому, що кожному із батьків та дорослих важливо знати про те, що в дошкільному віці важливо виховувати в дітях відповідальність за власну поведінку, дисциплінованість, організованість, почуття товариськості, взаємодопомоги, вміння виявляти співчуття, доброзичливість – усі ті якості, без яких неможливо сформувати моральні почуття. Вже у цьому віці важливо дітей навчити поважати працю і спокій дорослих, робити деякі послуги. І в цей період батьки мають виявляти нетерпимість до будь-яких аморальних проявів дитини, таких як негативна настирливість, розв'язність, безцеремонність, зухвалість, жадібність, споживацтво, лінощі, брехливість, капризи, неслухняність. У цей період, коли діти здатні зіставляти й оцінювати свої і чужі вчинки, особливо важливо формувати в них сприйнятливості до позитивних прикладів і негативне ставлення до поганих. І важливо саме в цьому віці прищеплювати бережливість, акуратність, вміння помічати безлад у навколишньому та усувати його за власною ініціативою. Активно залучаючи дітей до моральних цінностей батьки у своїх

вчинках повинні накласти табу на брехню, шахрайство, вимагання, злодійство, про що варто говорити з дітьми дошкільного віку відкрито. А вдома бажана така атмосфера, в якій діти могли б не тільки пізнавати про принципи моралі, але й наслідувати їх. На жаль, прищеплення базових цінностей частіше за все в сім'ях зводиться лише до декларування моральних заповідей у поєднанні з загрозою покарання. Це рідко приносить очікувані результати. Важливо, щоб судження про базові цінності не розходились із вчинками дорослих. Інакше вони позбавляють своїх дітей істинних, справжніх моральних орієнтирів (Піроженко, Ладивір, Карасьова та ін., 2014: 148).

Висновки. Дорослому довірена велика місія супроводити дитину в цей безмежний оточуючий світ, організовуючи і створюючи її «базу розвитку», на якій буде будуватись спілкування: ділове, душевне, емоційне спілкування з близькими і знайомими. Краса рідної природи, рідної мови, народні пісні, мамині колискові і цікаві книжки, прочитані і обмірковані разом, воістину є джерелом духовності дитини. І тільки згодом, у подальшому житті особистість частіше за все буде орієнтуватися на ті ідеали, ті ціннісні орієнтири і традиції, які шанувались у сім'ї, і з часом вона насичуватиме їх новими знаннями, новими ідеями і новими фарбами життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богач О. В. Особливості вікової специфіки ситуацій морального вибору в період ранньої юності. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2013. № 19. С. 43–48.
2. Бондырева С. К., Колесов Д. В. Нравственность. Москва : Издательство Московского психолого-социального института, 2006. 336 с.
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 340 с .
4. Заболоцька С. І. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Дрогобич, 2013. 258 с.
5. Фляк М. М. Моральнісне підґрунтя галицької педагогіки 30-х років ХХ століття : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.07. Київ, 2003. 198 с.
6. Кошелівська О. Між двох полюсів. Стимулюємо моральний вибір дитини. *Дошкільне виховання*. 2002. № 3. С. 19–23.
7. Піроженко Т. О., Ладивір С. О., Карасьова К. В. та ін. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посіб. / за ред. Т. О. Піроженко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.

REFERENCES

1. Bogach O. V. Osoblyvosti vikovoi spetsyfiki sytuatsii moralnoho vyboru v period rannoi yunosti. [Features of age specifics of situations of moral choice in the period of early youth]. *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 2013. Nr 19, pp. 43–48 [in Ukrainian].
2. Bondyрева S. K., Kolesov D. V. Nравstvennost. [Morality]. M. : Publishing House of the Moscow Psychological and Social Institute, 2006, 336 p. [in Russian].
3. Bulakh I. S. Psykholohiia osobystisnoho zrostannia pidlitka : monohrafiia. [Psychology of personal growth of adolescents: a monograph]. Kyiv: M. P. Drahomanov National Pedagogical University, 2003, 340 p. [in Ukrainian].
4. Zabolotska S. I. Psykholohichni umovy rozvytku moralnykh form povedinky u navchalno-ihrovii diialnosti doshkilnykiv : dys. ... kand. psykhol. Nauk : 19.00.07. [Psychological conditions of development of moral forms of behavior in educational and game activity of preschool children: dis. ... Cand. psychol. Science : 19.00.07]. Drogobich, 2013, 258 p. [in Ukrainian].

5. Flyak M. M. Morálnisne pidhruntia halytskoi pedahohiky 30-kh rokiv XX stolittia : dys. ... kand. filos. Nauk : 09.00.07. [Moral basis of Galician pedagogy of the 30s of the twentieth century: dis. ... cand. philos. Science : 09.00.07]. Kyiv, 2003, 198 p. [in Ukrainian].

6. Koshelivska O. Mizh dvokh poliusiv. Stymuliuemo moralnyi vybir dytyny. [Between two poles. We stimulate the moral choice of the child]. Preschool education, 2002, Nr 3, p. 19–23 [in Ukrainian].

7. Pirozhenko T. O., Ladyvir S. O., Karaseva K. V. and others. Dytna u suchasnomu sotsioprostori : navch. posib. / za red. T. O. Pirozhenko. [The child in the modern socio-space: textbook. way. / for ed. TO Pirozhenko]. Kirovograd: Imex-LTD, 2014, 272 p. [in Ukrainian].